

MASCA

- IDENTITATE, COMUNICARE, CONTAGIUNE -

**CONFERINȚĂ INTERNAȚIONALĂ ÎN DOMENIUL STUDIILOR CULTURALE ȘI
ȘTIINȚELOR COMUNICĂRII**

BUCUREȘTI, 6-7 OCTOMBRIE , 2022

**DEPARTAMENTUL DE ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII, FACULTATEA DE LITERE,
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI**

Conferința va fi inaugurată în data de 15 septembrie 2022

în biblioteca Facultății de Litere a Universității din București

prin prelegerea de deschidere susținută de profesorul DAVID LE BRETON

**A doua prelegere va fi susținută de acad. BAUDOIN DECHARNEUX și va avea loc în
6 octombrie 2022, în biblioteca Facultății de Litere**

APEL LA CONTRIBUȚII

Masca medicală a devenit o prezență incontestabilă în spațiul nostru public. Lansăm o invitație la investigarea dimensiunilor comunicaționale, culturale și sociale ale purtării măștii sanitare în timpul crizei epidemiologice actuale, propunând atât o scrutare a vechilor și profundelor semnificații ale măștilor, cât și a noilor înțelesuri dobândite în contextul pandemic.

Această conferință creează cadrul unei reflecții cu un caracter interdisciplinar și se adresează cercetătorilor din diverse domenii: științele comunicării, studii culturale, studii literare, studii media, științe politice, antropologie culturală, sociologie, psihologie, filosofie, etică, semiotică, istoria artei, istoria religiilor, științe juridice etc

ARGUMENT

Cercetările de antropologie culturală sau de istorie a religiilor admit faptul că masca și practicile de mascare sunt fenomene culturale universale, acestea fiind prezente în aproape toate societățile umane, multe dintre ele păstrând până astăzi vechile tradiții ale portului măștilor în cadrul unor ceremonii, sărbători, performări și ritualuri diverse, religioase sau seculare (Edson, 2005).

Masca este un subiect complex și problematic. Pluralitatea semnificațiilor și multiplele contexte de manifestare fac imposibilă orice generalizare tipologică (Inglis, 2017).

Pentru omul societăților arhaice, masca înseamnă mai mult decât acoperirea feței. Masca are semnificații magico-religioase, simbolice și mitice, are rolul unui mediator care apare mereu în stările liminare, de tranziție, în riturile de inițiere, în cele taumaturgice sau în cele funerare și se înscrie într-o logică binară: descoperit-ascuns, vizibil-învizibil, spus-nespuns, aparență-realitate, ceea ce îi conferă o latură profund neliniștitoare și misterioasă (Meunier, Samper, 2013).

Conturarea unei prime teorii generale a măștilor se datorează etnologilor și culturologilor germani Leo Frobenius (*Die Masken und Geheimbünde Afrikas - Măștile și societățile secrete din Africa*, 1898) și Karl Meuli (*Maske, Maskerein*, 1933). Potrivit celor doi, orginile măștilor trebuie căutate în credințele referitoare la spirite, în primul rând ale morților (ale strămoșilor) și sunt legate de societățile secrete masculine din Africa (Pernet, 1989:2-4).

Ca urmare a influenței lui Lucien Lévy-Bruhl și a teoriei sale referitoare la „mentalitatea primitivă” (conform căreia omul societăților arhaice nu putea distinge între realitate și imaginar, făcea confuzie între prezență și reprezentare etc), majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de studiul măștilor rituale au aderat la explicația animistă (Caillois, 1994): omul mascat este considerat o reîncarnare a unui spirt, al morților sau al entităților supranaturale (zeități). În consecință, s-a presupus că omul din societățile arhaice credea că are loc o reală transformare a purtătorului măștii în timpul performării ritualului, ceea ce-i garanta eficacitatea. Paradoxul măștii constă tocmai în disocierea între o formă aparentă și o identitate interioară, în dualitatea între o exterioritate non-umană și o interioritate umană, întrucât în spatele acesteia se află întotdeauna un membru al comunității (Descola, 2011, 25-26).

Începând cu anii '70, asistăm la o reînnoire a câmpului metodologic al cercetărilor antropologice referitoare la prezența măștilor în societățile umane. Studiile efectuate au pus în evidență multitudinea sistemelor de referință implicate de purtarea măștilor, de multe ori contradictorii. Masca este un „edificiu cu imagini multiple” (Goulard, Karadimas, 2011: 9-25). Noile interpretări nu mai pun accentul pe explicarea originii măștii, ci pe limbajul ritualurilor unde este prezentă, pe semnificațiile simbolice, care nu sunt izolate, ci încorporează numeroase referințe la lumea vizibilă și invizibilă.

Astfel, masca poate fi studiată ca un „fapt social total”, cu funcții multiple. Aceste tendințe sunt vizibile în interpretările funcționaliste și structuraliste, care nu separă ritualurile cu măști de celelalte componente ale culturii (Napier, 1987). Claude Lévi-Strauss, în *La voie des masques* (1975), dezvăluie raporturile complexe dintre mască și mit, arată că purtarea măștilor în cadrul unui ritual permite nu numai racordarea realităților cotidiene la lumea supranaturală, ci și la lumea miturilor și a poveștilor originilor, evocarea unor evenimente cosmologice. În aceeași linie, Mircea Eliade (1964) observa că performările cu măști fac vizibile miturile fundamentale, care trebuie mereu reiterate, întărind astfel memoria colectivă.

În societățile arhaice, masca nu este un instrument de disimulare și nici de deghizare, de travestire. Masca scoate în evidență o realitate ascunsă (zei, demoni, spiritele morților etc), așadar are o dublă capacitate: de a dezvălui dar și de a ascunde. Masca poate să disimuleze și să simuleze, să înspăimânte sau să amuze, ca simbol al sărbătorii și al carnavalului, poate fi sursă de venerare și de frică, dar și de bucurie și de amuzament. Imaginarul măștii fiind ambivalent și ambiguu iradiază neliniște, insecuritate, amintește de moarte, de transgresiune fiind un operator simbolic al alterității.

Pe lângă studierea măștilor prezente în alte continente (cum este cazul măștilor populației Dogon din Africa, descrise de Geneviève Calame-Griaule, (1938), etnologii și folcloriștii europeni au investigat și măștile aflate la ei acasă. Karl Meuli (1933) a fost primul etnolog care a comparat măștile „primitivilor” cu cele existente în tradițiile europene, care supraviețuiau încă în multe regiuni occidentale, la începutul secolului XX: Tirolul austriac, Elveția, Bavaria etc. Este și cazul jocurilor cu măști practicate la sărbătorile de iarnă în spațiul românesc (cu măști animaliere: capra, ursul; antropomorfe: strămoșii; demoniace: dracii). (Vulcănescu,1970; Pop,1998; Nistor, 1973; Dăncuș, 2008).

În Europa, măștile sunt atestate în Antichitate, nu numai în contexte rituale și sacre, ci și în forme lumești, profane, laice și ludice. În Grecia și Roma antică sunt atestate cortegiile cu măști în timpul sărbătorilor închinat lui Dionysos, a Lupercaliilor și a Saturnaliilor. Masca avea un rol important în reprezentațiile teatrale (Frontisi-Ducroux, 1995). Semnificativ este faptul că în limba greacă, *prosopon* însemna deopotrivă „față” și „mască”, iar în latină, *persona* era masca de teatru (de la *per-sonare*, vocea actorului care rezona din spatele măștii. Nu există încă un consens printre lingviști în privința etimologiei cuvântului „mască”(it. *mascara*, fr. *masque*, sp. *mascara*), există opinia că ar proveni din latina târzie (probabil împrumutat de la germanici), unde *masca* însemna „spirit malefic”, „demon”, „vrăjitor” (Schmitt 2001:140). Nu întâmplător, Biserica a combătut încă de la începuturile ei mascaradele din timpul Carnavalului și a condamnat actul de a purta o mască, asociat cu manifestările diabolice.

Dacă în societățile arhaice non-europene oamenii se foloseau de măști pentru a se identifica cu spiritele, iar masca însemna o mare responsabilitate, onoare și prestigiu pentru purtătorul ei, în spațiul european masca a semnat o formă de eliberare, de catharsis, favorizând comportamentul dezinhibat și licențios. Mihail Bahtin menționa că masca este cel mai complex și mai bogat în sensuri dintre motivele culturii populare medievale, care dezvăluie „esența însăși a grotescului”(Bahtin, 1974:48). A purta mască în perioada Carnavalului înseamnă eliberarea din contingentele cotidianului, transgresiunea codurilor sociale în deplină impunitate (Testa, 2021).

În Renaștere, ca urmare a influențelor din partea *Commedia dell'arte* italienești, masca mondenă devine un obiect la modă în societatea de curte europeană din secolele XVII-XVIII, iar balul mascat un loc al anonimatului propice intrigilor amoroase și aventurilor galante (Walking, 2017).

Astăzi, masca a devenit un obiect al culturii populare contemporane (masca de Halloween) și face parte din recuzita demonstrațiilor de stradă, primind o dimensiune politică: masca lui Guy Fawkes, marcă a protestatarilor și simbolul comunității online *Anonymous*, inspirată din filmul britanic din 2006, *V from Vendetta* (Galimberti, 2021).

Altădată un apanaj al chirurgilor sau al laboranților, începând cu luna martie 2020, masca medicală a primit o folosință non-profesională, devenind un obiect cotidian și chiar simbolul pandemiei prin care trecem. Utilizarea măștii se alătură „gesturilor barieră”, noilor coduri ale distanțelor proximice și ale poziționării corpului în spațiu (Hall, 1959).

Generalizarea portului măștii chirurgicale în spațiile publice a avut un impact semnificativ asupra relațiilor sociale și interpersonale. Chiar dacă masca de protecție este necesară și legitimă pentru prevenția contagiunii, portul ei a bulversat riturile noastre de interacțiune, a devenit un obstacol în calea fluxului normal al comunicării. Practic, acoperirea jumătății inferioare a feței a eliminat din interacțiunea socială o bună parte din zonă predilectă care face vizibilă și comunică starea emoțională (Izard, 1977: 67-97). Fața nu este numai suportul privirii, cu care vedem lumea, ci și acea parte privilegiată a corpului nostru care este văzută, cu precădere, de către ceilalți. Fața este „locul și timpul unde se cristalizează comunicarea” (Le Breton, 2003: 106).

Dincolo de disconfortul fizic generat de purtarea ei, masca impusă de exigențele sanitare a fost asociată cu renunțarea la individualitate, cu uniformizarea (Shapiro, Bouder, 2021). Apoi, purtării măștii de protecție i-au fost imputate diluarea calității interacțiunilor sociale, reducerea capacității oamenilor de a comunica și de a schimba expresii emoționale (efectele potențial negative au fost constatate de semioticianul Massimo Leone: *The Semiotics of the Medical Face Mask: East and West*, 2020, de antropologul Pascal Lardellier: « *Codivisation* » des rites et « *désordre* » de l'interaction. *Engagement et pare-engagement à l'ère de la distanciation*, 2021 sau de specialistul în neuroștiințe Manfred Spitzer: *Masked Education? The Benefits and Burdens of Wearing Face Masks in Schools during the Current Corona Pandemic*, 2020).

Purtarea măștii de protecție a scos în evidență, prin contrast, importanța mimicii faciale în comunicarea umană (Ekman, Rosenberg, 1998; Ekman, 2003). Dezbaterile prilejuite de efectele negative ale interacțiunii sociale mascate au readus în centrul atenției analizele sociologului interacționist Erving Goffman (*The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959) referitoare la „fața socială” – modul în care indivizii pun în scenă prezența lor în spațiul public, pentru a face o bună impresie. „Fața socială” este un fel de mască virtuală, un dispozitiv simbolic utilizat în interpretarea diferitelor roluri pe scena vieții sociale, la fel cum actorii foloseau măști în teatrele antice grecești și romane (Strauss, 1992). Mișcările feței fac parte dintr-o „dialectică a implicării” (Goffman, 1963:34): mimică, gesturi și posturi care semnalizează celuilalt deschiderea și intenția de a intra într-o relație de comunicare. În contextul crizei sanitare, masca face parte din ritualurile de „para-implicare”, de evitare și punere la distanță (Lardellier, 2021: 107).

Semi-masca reprezentată de acest dispozitiv de protecție sanitară face imposibilă lectura unei mari părți din fața umană. Atenția trebuie focalizată pe partea superioară a feței, pe ochi, frunte și sprâncene. Direcția și intensitatea privirii sau mișcările oculare au devenit importante mijloace de comunicare nonverbală în spațiul public, ca urmare a acoperirii părții de jos a feței (Chelcea, 2004). Studii foarte recente care și-au focalizat atenția asupra semnificațiilor măștii în context pandemic (Lupton, 2021; Carbon, 2021 ; Tateo, 2021; Zhang, 2021 etc) au remarcat faptul că în unele țări asiatice, cu precădere în Japonia, exista o „cultură a măștii”, iar portul măștii medicale are o lungă istorie, anterioară declanșării actualei crize epidemiologice. În Europa și în restul lumii, masca facială era asociată cu contexte profesionale, precum sălile de operații chirurgicale, era percepută ca un artefact folosit în situații traumatice, de risc, pericol și urgență medicală.

Japonezii sunt obișnuiți de multă vreme să poarte mască medicală în spațiul public deoarece practica se inserează într-o configurație culturală pre-existentă și poate fi explicată printr-o „ideologie diferită a feței” în cadrul ritualurilor de interacțiune (Leone, 2020: 49. În analizarea fenomenului măștii și a mascării trebuie să ținem seama de faptul că fața, la rândul ei, este un construct cultural, social și istoric.

Studiile de antropologie istorică și de istorie culturală a feței (Bahtin, 1974; Courtine, Haroche 1988; Belting 2017) au pus în evidență o mutație progresivă a reprezentărilor corpului, de la predominanța „josului corporal” în epoca medievală la „apariția feței” în secolul XVII și a unor noi comportamente sociale în care fața individului deține locul central. De acum înainte, fața devine locul individualității și al identității.

Din această importanță deosebită a feței în cultura occidentală decurge o anumită aversiune pentru mască și consecințele sociale negative ale acoperirii feței. În Franța anului 2019, mascarea feței a fost interzisă ca urmare a violențelor din demonstrațiile „vestelor galbene”.

Reacțiile divergente față de obligativitatea purtării măștii sanitare ca mijloc de combatere a virusului își pot avea originea nu numai în reprezentările culturale ale feței și în ritualurile de interacțiune, ci și în tradițiile democratice occidentale. În același timp, pandemia cu coronavirus a funcționat ca un revelator al paradoxurilor și al conflictelor interne ale democrației: pe de o parte, purtarea măștii este văzută ca o formă de responsabilitate civică, dar pe de altă parte

refuzul purtării ei este argumentat prin inviolabilitatea drepturilor și libertăților cetățenești, a autonomiei personale și a dreptului de a dispune de propriul corp.

Încă o dată, practicile asociate purtării măștii își vădesc ambiguitatea și potențialul generator de tensiuni la toate nivelurile: de la local la global, de la comunicare la acțiune, de la reflecția antropologică la deciziile politice, de la simbolism la exprimarea personală, de la practicile PR la practica socială. Axele tematice pe care le propunem încercăm să acopere toate aceste provocări. Lucrările conferinței vor fi deschise de intervenții în plen.

PRELEGERI INAUGURALE

15 septembrie 2022 :

DAVID LE BRETON, profesor al Universității din Strasbourg, membru al: Institut Universitaire de France și Institut d'Études Avancées de l'Université de Strasbourg (USIAS)

6 octombrie 2022 :

BAUDOIN DECHARNEUX, profesor al Universității Libere din Bruxelles, membru al Academiei Regale a Belgiei, membru asociat al Academiei din Atena, Președinte al ASPLF;

AXE TEMATICE ȘI ADRESE DE CONTACT

Axa 1. MASCA. OBIECT ȘI SIMBOL - Aspecte culturale, sociale și istorice ale măștii

e-mail : masca.axa1@litere.ro

contact: conf. univ. dr. Alexandru Ofrim

Direcții tematice pentru Axa 1.

- Etnografia, antropologia și sociologia măștii
- Masca în cultura populară actuală
- Masca – obiect material. Muzeografie, colecții de măști
- Reprezentări ale măștii în textele literare
- Masca în teatru și în artele spectacolului
- Masca în imaginarul cinematografic
- Masca în artele plastice. Estetica măștii

- Masca și moda. Design, personalizare, inscripții
- Mască și gen
- Masca – formă de reprezentare a Celuilalt
- Masca și comunicarea interculturală.
- Consecințele purtării măștii asupra comunicării interpersonale, ritualurilor sociale de interacțiune, a recunoașterii și interpretării expresiei faciale a emoțiilor
- Specificități culturale ale acceptării/refuzului portului măștii în contextul pandemic
- Narațiuni ale acceptării/refuzului de a purta mască
- Semiotica măștii

Alte axe :

Axa 2. MASCA. COMUNICARE ȘI CONTAGIUNE

adresa de e-mail : masca.axa2@litere.ro

contact: conf. univ. dr. Alexandra Crăciun

Axa 3. ISTORII ALE DISIMULĂRII, DEGHIZĂRII ȘI DEMASCĂRII

e-mail: masca.axa3@litere.ro

contact: conf. univ. dr. Silvia Marin Bartucieff

Axa 4. MASCA. EFECTE PSIHLOGICE, SOCIALE ȘI POLITICE

de e-mail: masca.axa4@litere.ro

contact: lect. univ. dr. Adela Topelean

Axa 5. MASCA. METAFORĂ ȘI PREZENȚĂ ÎN UNIVERSUL INFORMAȚIEI

e-mail: masca.axa5@litere.ro

contact: conf. univ. dr. Cristina Popescu

FORMATUL REZUMATELOR

Textul va avea maximum 500 de cuvinte, însoțit de 3-5 cuvinte-cheie, în format Times New Roman, caracter 12, la 1,5 rânduri și 5 referințe bibliografice. Documentul va conține numele și prenumele aplicantului, afilierea instituțională și precizarea axei pentru care se transmite rezumatul.

Lucrările conferinței se vor desfășura în următoarele limbi : română, engleză, franceză.
Lucrările se vor desfășura offline, online sau hibrid, în funcție de situația epidemiologică.

CALENDAR

Termenul limită pentru trimiterea rezumatelor : **15 iunie 2022**

Confirmarea acceptării propunerilor: **1 iulie 2022**

Trimiterea textelor integrale în vederea publicării : **1 noiembrie 2023**

Rezumatele și textele finale vor fi supuse unei analize de tipul peer review. Textele selectate vor fi publicate în volum la Editura Universității din București / Bucharest University Press și în Analele Universității din București seria Comunicare.

REFERINȚE

Bahtin, Mihail (1974). *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și Renaștere* (trad.rom.), București: Univers.

Belting, Hans (2017). *Face and Mask: A Double History*, Princeton: Princeton University Press.(tradusă în franceză: *Faces. Une histoire du visage*, Paris: Gallimard, 2017).

Caillois, Roger (1958). *Les Jeux et les Hommes : le masque et le vertige*, Paris: Gallimard.

Carbon, Claus-Christian (2021). *About the Acceptance of Wearing Face Masks in Times of a Pandemic*, în „I-Perception”, vol 12, nr.3, pp. 1-14.

<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/20416695211021114>

Courtine, Jean-Jacques, Haroche, Claudine (1988). *Histoire du visage. Exprimer et taire ses émotions du XVIe siècle au début du XIXe siècle*, Paris: Payot.

Dăncuș, Mihai (2008), *Mășți și jocuri cu măști din Maramureș*, Cluj-Napoca: Dacia.

Decharneux, Baudouin (2019). *Narcisse entre le visible et l'invisible*, Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain.

Descola, Philippe (2011). *Un monde animé*, în Philippe Descola (sous la dir.de), *La Fabrique des images. Vision du monde et formes de la représentation*, Paris, Musée du Quai Branly, 2011.

Edson, Gary (2005). *Masks and masking. Faces of tradition and belief worldwide*, Jefferson: McFarland Books.

- Ekman, Paul, Rosenberg, Erika (eds.) (1998). *What the face reveals. Basic and applied studies of spontaneous expression using the Facial Action Coding System (FACS)*. New York: Oxford University Press.
- Ekman, Paul (2004). *Emotions Revealed. Understanding Face and Feelings*, London: Phoenix (trad.rom. *Emoții date pe față. Cum să citim sentimentele pe chipul uman*, București, 2011, Editura Trei).
- Eliade, Mircea (1964). *Masks. Mythical and Ritual Origins*, în *Encyclopedia of World Art*, vol. 9, London and New York: McGraw - Hill.
- Frontisi-Ducroux, F. (1995), *Du masque au visage. Aspects de l'identité en Grèce ancienne*, Paris: Flammarion.
- Galimberti, Jacopo (2021). *Democracy and Masks. Towards an Iconology of the Faceless Crowd*, în „European Journal of Creative Practices in Cities and Landscapes”, 4, nr.1, pp. 211-235
- Goffman, Erving (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York:Doubleday.
- Goffman, Erving (1963). *Behavior in public places; notes on the social organization of gatherings*, New York: Free Press.
- Goulard, Jean-Piere, Karadimas, Dimitri (2011). *Masques des Hommes. Visages des Dieux. Regards d'Amazonie*, Paris: CNRS.
- Hall, Edward, T (1959), *The Silent Language*, New York: Doubleday.
- Hill, Dan (2010), *Emotionomics: leveraging emotions for business success*, London : KoganPage.
- Inglis, David, *Cover their Face. Masks, masking, and masquerades în historical-anthropological context*, în Anna-Mari Almila and David Inglis (edited by), *The Routledge International Handbook to Veils and Veiling*, London and New York: Routledge, pp.278-291.
- Izard, Caroll, E. (1977). *Human Emotions*, New York: Springer.
- Lardellier, Pascal (2021). « Codivision » des rites et « désordre » de l'interaction. *Engagement et pare-engagement à l'ère de la distanciation*, în „Communiquer”, vo.32, nr.1, pp.103-114.
- Le Breton, David (2003). *Des visages. Essai d'anthropologie*, Paris: Métailié.
- Lévi Strauss, Claude (1975). *La voie des masques*, Genève, Skira

- Lupton, Deborah, Southerton, Clare, Clark, Marianne, Watson, Ash (2021). *The Face Mask In COVID Times A Sociomaterial Analysis*, eBook, London:DeGruyer.
- Massimo, Leone (2020). *The Semiotics of the Medical Face Mask: East and West*, în „Signs&Media”, 1, pp. 40-70.
- Meunier, Philippe, Samper, Edgar (2013). *Le masque: une «inquietante étrangeté»*, Saint-Étienne: Publications de l’Université de Saint-Étienne.
- Moraru, Christian (2015). *Reading for the Planet: Toward a Geomethodology*. Ann Arbor : U of Michigan.
- Napier, David (1986). *Masks, Transformations, and Paradox*, Berkley: University of California Press.
- Nistor, Francisc (1973). *Măștile populare și jocurile cu măști din Maramureș*, Baia Mare.
- Pernet, Henry (1989). *Mirage du Masque*, Genève:Labor et Fides.
- Pop, Mihai (1998). *Măștile de lemn din Bârsești-Topești, Vrancea*, în *Folclor literar românesc. Texte și interpretări*, vol. II, București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, pp.17-40.
- Shapiro, Matan, Boudier, Frederic (2021). *The Risks of the Mask*, în „Journal of Risk Research”, vol.24, nr.3-4 <https://doi.org/10.1080/13669877.2021.1907611>
- Strauss, Anselm (1992). *Miroirs et masques. Une introduction à l’interactionisme*, Paris, Métailié.
- Lévi-Strauss, Claude, *La voix des masques*, Genève, Skira, 1975.
- Spitzer, Manfred (2020). *Masked Education? The Benefits and Burdens of Wearing Face Masks in Schools during the Current Corona Pandemic*, în „Trends in Neuroscience and Education”nr. 20.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7417296/pdf/main.pdf>
- Stoichiță, Victor Ieronim (2019). *Des Corps. Anatomies, Défenses, Fantasmés*, Geneva: Droz.
Trad rom. *Despre trup. Anatomii, redute, fantasme*, București, Editura Hhumanitas, 2020
- Tateo, Luca (2021). *Face masks as layers of meaning in times of COVID-19*, în „Culture & Psychology”,vol.27,nr.1,pp.131–151.
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354067X20957549>

Testa, Alessandro (2021). *Rituality and Social (Dis)Order. The Historical Anthropology of Popular Carnival in Europe*, New York and London: Routledge.

Walking, Andrew (2017), *Masque and Opera in England, 1656–1688*, New York and London: Routledge.

Zhang, Mingyuan (2021). *Writing against «Mask Culture» Orientalism and Covid-19 Responses in the West*, in „Anthropologica”, 63(1), 1–14
<https://id.erudit.org/iderudit/1078598ar>